
TÜRK DESTAN ve EFSANELERİNDE BENGİSU (ÂB-I HAYÂT)

Ebru BİRKAN AKHAN¹

Öz

Su, kâinatta yaratılan bütün varlıkların özüdür. Vücudun dörtte üçü ya da ana rahmine düşen embriyo da âb-ma'dan meydana gelir. Yağmur (ebr-i nîsân), âlemlere yağdığına rahmet, sadefin ağzına düştüğünde inci, bir yılanda ise zehir olur. Doğduğumuzda ve öldüğümüzde yine mutlak su vardır. Bu bağlamda anâsır-ı erba'a'nın su ve topraktan oluşması da dikkate değerdir. Balçıktan yaratıldığına inanan insanoğlu, ölümsüzlüğü bengisu ile elde edeceğini düşünür. İçildiğinde sonsuz hayat veren âb-ı hayât, dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da çok sık kullanılan bir remiz-motiftir. Eliade, insanoğlunun balçıktan yaratılmasının ilk Sümerlerde görüldüğünü vurgular ve Eski Mısır, Yunanistan, diğer ilkel uygarlıklardan itibaren tespit edildiğini anlatır. Çalışmada, Doküman (İçerik) Analizi metodu kullanılarak Türk destan ve efsanelerindeki bengisunun izi sürülmüştür; mengülük suyunun tedavi edici özelliği ve güzellik verdiği görülmüştür. Motife formülistik sayılar, olağanüstülük eşlik etmiştir. Efsanelerde hayat suyu, kayın ağacı ile kullanılmıştır. “Koruyucu- bekiçi” kavramıyla “iye” ye de işaret edilir.

Anahtar Kelimeler: Âb-ı zemzem, Bengisu (âb-ı hayât-mengülük suyu), İskender, İye, Köroğlu, Ölümsüzlük.

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Selçuk Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü Başkanlığı, ebirkan@selcuk.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-4218-8510.

Makale Gönderilme Tarihi: 26 Mart 2020. Makale Kabul Tarihi: 11 Mayıs 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ELIXIR (ÂB-I HAYÂT) OF LIFE IN TURKISH SAGA AND LEGENDS

Ebru BİRKAN AKHAN

Abstract

Water is the essence of all beings created in the universe. Four-thirds of the body, or the embryo that falls into the womb, also consists of water. When the rain (ebru-i nîsân) falls on the earth, there is mercy, when it falls into the mouth of the pearl shell it becomes a pearl, and in a snake it becomes a poison. When we are born and die, there is always water. In this context, it is also noteworthy that the Elements (Anasır-ı erbaa) consist of water and soil. Believing that was created from Loam, humankind thinks that it will achieve immortality with elixir. Elixir, which gives eternal life when it is drunk, is a symbol-motif frequently used in Turkish literature as well as in world literature. Eliade emphasizes that the creation of mankind from loam was seen in the early Sumerians and tells that this fact was seen in Ancient Egypt, Greece, other primitive civilizations. In the study, the trace of elixir in Turkish epics and legends was traced using the Document (content) Analysis method; It has been seen that the water of elixir gives healing properties and beauty; the said formula was accompanied by formulistic numbers, extraordinary. In legends life water was used with a beech motif. "Possessor" is also mentioned with the concept of "guardian-guard".

Keywords: Zam Zam water (âb-ı Zem zem), Elixir (âb-ı hayât), Alexander, possessor, Koroğlu, Immortality.

Giriş

İnsanoğlu, doğduğu günden ölümüne kadar, ebedî bir hayat arzusu içindedir; sonsuza değin yaşam isteği üzerine uzun yolculuklara çıkar. Er kişinin bengilik adına seyahatleri, erginlenme (deneyim-tecrübe) olarak da algılanabilir (Campbell, 2010: 113-221). Ölümsüzlük, tarihin en erken dönemlerinden günümüze değin pek çok edebî metinde kullanılan motiftir. Kimi zaman Gılgameş² kimi zaman da İskender³, Zülkarneyn⁴ Hızır ve İlyas, sonsuzluk arayışı içindedir. Bu kişilere, *Asklepios*'un, *Marduk*'un, *Dionis*'in, *Osiris*'in, *Adonis*'in ve hatta *Lokman Hekim*'in de adları ilave edilmelidir (Kılıç, Gezgin, 2017). Ancak her birinin farklı farklı anlatıları vardır. Âdem, ebedî yaşam için topraktan, bitkiden (denizin dibinden koparılan ya da yetiştirilen), hayvandan medet ummuştur. Hayat ağacı⁵ ve suyla da (âb-ı hayât-bengisu) ölüme karşı koyulmaya çalışılmıştır (Kılıç, Eser, 2017).

Su, kâinattaki bütün varlıkların özüdür; Dünya ve insanın yaratılışı hakkında bilgi veren mitlerde arkaik olarak kabul edilebilir (Eliade, 2009: 196-221). Bu bağlamda “anâsır-ı erba'a”⁶ kavramıyla insan özünün topraktan ve sudan yaratıldığı akla gelmektedir (Pala, 1995: 37). Kur'an-ı Kerim, Mü'minin Süresi on ikinci ayetinin “*Andolsun, gerçekten insanı çamurdan bir hulasada yarattık.*” şeklindeki açıklaması yaratılış hakkında bilgi verici niteliktedir. Alak Süresi'nin ikinci ayetinde “*Yaradan Rabbinin adı ile oku! İnsanı bir kan pıhtısından yarattı.*” ifadesi, kan dolayısıyla suya işaret eder (Kur'an-ı Kerim Meali, 2006: 79, 590). Eliade, insanoğlunun balçıktan yaratılmasının ilk Sümerlerde görüldüğünü vurgulayarak eski Mısır, Yunanistan ve diğer ilkel uygarlıklardan itibaren tespit edildiğini anlatır (Eliade, 2012: 205; Eliade, 2013: 17-19). Verbitsky'in derlediği insanın yaratılışını anlatan efsanede de mezkûr motif göze çarpar (Çoruhlu, 2010: 115).

Eski Ahit, Tekvin (Musa'nın Birinci Kitabı) Bap 1'de “*Ve Allah dedi: Suların ortasında kubbe olsun ve suları sulardan ayırsın...*” yine suya işaret edilir (Kitab-ı Mukaddes, 1976: 1).

Eliade, Hintçe bir metinden elde ettiği verilerde “...*Su, dünyanın temelidir; bitkilerin özüdür; ölümsüzlük iksiridir, amrita'dır; uzun ömür sağlar, yaratıcı güçtür ve her yerde devadır.*” şeklindeki açıklamasıyla, âb-ı hayât diğer bir anlamda bengisuyu anlatır (Eliade, 2009: 196).

Bu çalışmada başka bir mânâda âb-ı hayvân üzerinde durulacaktır. Birinci bölümde bengisu hakkında bilgi verilecektir. İkinci aşamada Türk destan ve efsanelerinde ölümsüzlük suyunun izi sürülecektir.

Bengisu (Âb-ı Hayât) Kelimesi Hakkında

Bengisu “*içene sonsuz hayat verdiğiğine inanılan ve efsanelerde geçen su, âb-ı hayât*” anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 1998: c. I, 266). Bengi sözcüğü ise “*sonu olmayan, hep kalacak olan, ölümsüz, ebedi*” manasını içerir (Türkçe Sözlük, 1998: c. I, 266). “Bengileme, bengileşme ve bengilik” de ölümsüzlükle ilgilidir.

İskender Pala, âb-ı hayât için “*Ölmezlik suyu, damlaları sonsuz hayat bağımlayan tatlı ve lezzetli su, bengisu*” tanımını kullanır (Pala, 1995: 15). İskender-i Zülkarneyn, Hızır, İlyas ölümsüzlüğün başkahramanlarıdır (Pala, 1995: 159. Pala, Hızır ile İlyas’ın kıyamete kadar denizde ve karada, insanlara yardım ellerini uzattıklarını kaydederek “6 Mayıs-Hıdırellez” gününe işaret eder (Pala, 1995: 15).

Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar adlı çalışmada, âb-ı hayât için “*Kaynağı karanlıklar demek olan zulât, zulûmat, zulmet denilen ve menbaı meçhul diyarda bulunan sudur ki içen ölmez, dünya durdukça yaşarmış, Şark rivayetlerindedir.*” şeklinde bir açıklamada bulunur. Onay’ın Kâmûs’u A’lam’dan⁷ edindiği bilgiye göre âb-ı hayât, Çin’deki “Yengçe-kang” nehrinin adıdır (Onay, 1996: 65).

Âb-ı Hayât ya da Bengisu “*Ma’şukun ağzı, dudağındaki ıslaklık ve yaşlılık; Sevgilinin sözü ve sohbeti; Evliyanın sözü, öğüdü ve nefesi; aşk ve muhabbet çeşmesi ki ondan içen asla yok olmaz.*” anlamlarına da gelmektedir (Uludağ, 1995: 16). Kavram için *âb-ı bekâ, âb-ı câvid, âb-ı câvidâi, â-ı cüvan, âb-ı hayvân, âb-ı Hızır, âb-ı zindegî ve âb-ı zindegânî* biçiminde

tamlamalarda kullanılmaktadır (Pala, 1995: 159. Ahmet Yaşar Ocak, tasavvufta âb-ı hayât'ın Allah'ın "El-Hayy" ismiyle bilinmesi gerektiğini vurgular (Ocak, 1988: c. I, 2). Âdemin insan-ı kâmil olma yolundaki macerası yani ölmeden önce ölmesi mürşidin ağzındaki kelama bağlıdır. Bu bağlamda divan, halk ve tasavvufî halk edebiyatlarında kullanılan Bengisu-Âb-ı Hayât remizi-mazmunu-motifi aslında dünya mitolojilerinde de görülmektedir.

İnsanoğlu doğumundan ölümüne kadar sonsuz yaşam gücü için arayışta bulunarak macerasını edebî mahsullerine yansıtmıştır. Bu bir anlamda ölümsüzlüğün diğer bir yolu olmalıdır.

Türk Destan ve Efsanelerinde Bengisu

Bahaeddin Ögel "Bazı Altay efsanelerine göre göğün 12' nci katına kadar yükselen Dünya Dağı'nın üzerinde bir Kayın ağacı⁸ vardı. Hayat suyu da bu kayının altındaki kutsal bir çukurda bulunurdu....Bu hayat suyunun başında, yine kutsal bir ruh olan bekçi vardı." diyerek bengisu ve kayın ağacı motiflerinden bahsetmiştir. (Ögel, 1993: 107). Schiefner tarafından Minusinsk'ten derlenen efsanede de hayat suyuna şöyle yer verilmiştir:

"Büyük bir dağ yükselir, on iki gök katından

Dağda bir kayın vardı, yaprakları altından,

Kayının altındaysa, küçük bir çukur vardı,

Bir karış bile değil, o kadar yüzlek dardı,

Bu çukur hep doluydu, kutsal hayat suyuyla,

İçen ölmez olurdu, ebedi bir duyuyla" (Ögel, 1993: 107).

Er-Sogotoh, hayat suyu ve ağaç motiflerinin kullanıldığı diğer bir Yakut destanıdır. Middendorf tarafından toplanan anlatıda, Tanrının hayat suyundan bir kabarcık sıçratmış anlatılmaktadır (Ögel, 1993: 97-98). Şöyle ki:

"Nasıl olmuşsa biri, kalbini okla delmiş,

Vermiş son nefesini, hayatı sona ermiş.

Hayat suyundan Tanrı, bir kabarcık sıçratmış,

Bu küçücük damlacık, kalbe konup ıslatmış,

İnsan hemen dirilip, güçlenmiş hayat dolmuş...”(Ögel, 1993: 98- 99).

Hudyakov’un derlediği destanda, yine ağaç ve öz suyundan (usare) bahsedilmiştir: “*Ağacın gövdesinden bir usare akarmış... Ağacın tepesinden bir usare akarmış... Bundan içenler ise açlık hissedemezmiş.... İlk insanın atası, burda yaratılınca... Hemen ağacı görmüş koşup altına gitmiş, kanıp bu sudan içmiş, hayatı elde etmiş...*” (Ögel, 1993: 99- 100).

Er-Sogotoh destanının üçüncü metni, Gorohov adlı araştırmacı tarafından kaydedilmiştir. Ak-oğlan, annesi olarak kabul ettiği Tanrı’dan (Ögel, 1993: 100-103) bir eş isteyince ağacın yaprakları yeşillenip sulanmıştır. Burada asıl vurgulanması gereken nokta ağaçtan türeyiş ve Ak-oğlan’ın eşinin göğüslerinden akan sütün kuvvet verici özelliği taşımasıdır. Metinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Fırlayan memesinden sütlerse kayınıyormuş,

Oğlan yaklaşmış ona, süt içmiş memesinden,

Artık bir kere doymuş, vazgeçmiş yemesinden,

Sütü emen Ak-oğlan, ilk defa doymuş imiş,

Vücudunun her yeri, kuvvetle dolmuş imiş...” (Ögel, 1993: 103)

Korkmaz, Yakut Türklerindeki Ak-oğlan’ın Altay’da Ak-Genç olarak bildiğini kaydeder (2003: 163-164). Anlatıda da ağaç, kadın ve “gençlik sütü” vardır. Bu bağlamda Dede Korkud destanlarının Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyunda Dirse Han’ın yarasının anasının göğsünden gelen sütle tedavi edildiğini hatırlamak gerekir (Gökyay, 2007: 34). Ancak burada destanın vaka örgüsünde Hızır, dağ çiçeği ve rüya görme motifleri unutulmamalıdır.

Ölümsüzlük suyunun işlendiği diğer bir destan Köroğlu’dur. Boratav, “kör gözün açılma” motifinin pek çok anlatı türünde görüldüğünü anlatmıştır. Köroğlu destanının Paris rivayetinde, kör gözün açılması, bir çeşmeden akan suyun köpüğüne bağlıdır (Boratav, 1931: 81). Elazığ rivayeti ise çamur ve toprak alınarak em yapılan bir yer içerir. Köroğlu, destanda, avda vurduğu güvercinleri Çamlıbel’den akan bir suda yıkar. Ancak bir süre sonra güvercinler canlanır. Yer, kırk parçaya bölünerek Bingöl şeklinde adlandırılır (Boratav, 1931: 209-210). Ayrıca, Malatya’da “Kırk-göz” adı verilen suyun da âb-ı hayât olduğu halk arasında anlatılmaktadır.

Abdurrahman Han, Âb-ı zemzem'in geçtiğı diğeri bir destandır. Han Hoca'ya Hızır tarafından zemzem içirilir (Özkan, 1989: 138). Türkmen destanlarında ise bengisu iyileştirici özelliğe sahiptir. Kasım Oğlan'da padişahın iyileşmesi için mengülük suyundan içmesi gerekir. Şahin, anlatıda, Kaf Dağı, Simurg ve kırk formülistik sayısına dikkat çekmektedir (2010: 362-363). Burada çift başlı olduğı kaydedilen "Semrük" ten de bahsetmek gerekir. İnan, kuşun ölmezlik suyunu içtiğini anlatır (1998: I. 350). Netice itibariyle su ve ağaç kültleri, Türk destanlarında hayat verici özelliktedir.

Anadolu'da anlatılan efsanelerde Bengisu kimi zaman güzellik verirken kimi zaman da hayat bahşeder. Güzellik Suyu adlı efsanede, çoban kızının güzelliğı koyunlarını otlatırken yıkandığı sudan ileri gelmektedir. Sakaoğlu, efsanenin Tabaklar İlcası ya da Güzellik İlcası olarak bilindiğini ifade eder (Sakaoğlu, 1989: 78). Çoban kızının güzelliğinin günden güne artması yıkandığı suya bağlıdır. Başkurtlardaki efsanede yaşayan Yayak da çoban kızı gibidir. Yakışıklılığından hiçbir şey kaybetmez. Çünkü onun yaşadığı yer sudur (Beydili, 2005: 503).

Bingöl adlı efsane, Köroğlu'nun başından geçen olağanüstü bir olaya dayalıdır. Köroğlu, bir gölden su içer ve babasına içtiğı suyun Âb-ı hayat olduğunu anlatır. Ancak gölün kırk parçaya bölünmesiyle suyu nereden içtiğini kestiremez. Bingöl ile anlatılan diğeri bir efsanede de bölgede savaşan iki ordudan birinin su aramasına dayanır. Suyu bulanlar içtikleri yere bir işaret koysalar da döndüklerinde bin tane gölün oluştuğı görülür (Sakaoğlu, 1988: 110). Bingöl ile anlatılan başka bir anlatıda, Hızır, İlyas ve İskender'e dair anlatılan kıssa gibidir. Avcı, avladığı kuşu yıkamak için bir göle soktuğunda hayvanın canlandığını görünce suyun hayat suyu olduğunu anlar. Gölün sırrı ortaya çıkınca bin parçaya bölünür. Destanlarda olduğu gibi efsanelerde de mengülük suyunun "hayat" a işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bengisu (âb-ı hayât-mengülük suyu), içildiğinde ölümsüzlük sağladığına inanılan tatlı ve lezzetli su anlamındadır. İnsanoğlu, mengülük suyunu edebî mahsullere yansıtarak diğeri bir anlamda sonsuzluğa adım atmıştır. Ölümsüzlük suyunun Türk destan ve efsanelerindeki yeri üzerine şu sonuçlar elde edilmiştir:

1. Divan, halk ve tasavvufî halk edebiyatlarında kullanılan Bengisu-Âb-ı hayât remizi-mazmunu-motifi dünya mitlerinde de yerini almıştır.
2. Altay efsanelerinde hayat suyu, kayın ağacı motifiyle kullanılmıştır. Su ve ağaç kültü dikkat çekicidir. "Koruyucu-bekçi" kavramıyla "iye" ye işaret edilmiştir.

Yakut destanlarında, Tanrının hayat suyundan bir kabarcık sıçrattığı anlatılmıştır. Motifin tedavi edici özelliği görülmüştür. Hudyakov tarafından derlenen destan metninde ise sonsuza kadar açlığın bittiği kaydedilmiştir.

3. Er-Sogotoh, ağaçtan türeyiş ve sütün kuvvet verici özelliğini içermektedir. Bu bağlamda Dede Korkut destanlarında Dirse Han'ın annesinin sütünün em olduğu görülmüştür. Hızır, dağ çiçeği ve rüya görme motifleri bir arada kullanılmıştır.

4. Köroğlu destanında, “kör gözün açılması” bir çeşmeden akan suyun köpüğüne bağlıdır. Bengisu motifinin halk arasında tesmiye’ (ad verme) de etkili olduğu anlaşılmıştır. Bingöl şehrinin adı bu suyla ilişkilendirilmiştir.

5. Türkmen destanlarında Kaf Dağı, Simurg ve kırk formülistik sayısıyla kullanılmıştır. Semrük adı verilen kuşun bengisudan içtiğine inanılmaktadır. Bu kuşu bayraklarında kullanılan milletler ölümsüzdür.

6. Bengisu, efsanelerde güzellik vermektedir.

Sonnottlar

¹Gılgamış hakkında bakınız: Gökcan, M. (2017). “Gılgamış Destanı ve İskendernâme’den Hareketle Ölümsüzlük Ekseninde İnsanın Anlam Arayışı”. *Asos Journal*, 63, 1-14; Öztürk, O. (2009). Folklor ve Mitoloji Sözlüğü. İstanbul: Phoenix, 407-408; Ocak, A. Y. (1988). “Âb-ı Hayât.” İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. I. 1-4; Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*. (Çev. Hamide Korukan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eser, 1961 ve 1982 yıllarında Sumerian Mythology şeklinde basılmıştır), 7-211; Kramer, S. N. (2000). *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. (Çev. Hamide Korukan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eser, 1989 yılında Myths of Enki, The Craft God şeklinde basılmıştır), 1-441.

² İskender : “Efsanevi Makedon kralının orijinal Yunanca adı Aleksandros olup, zamanla hakkında gerçek dışı hikâyeler anlatılmış, babasının bir yılan olduğu iddia edilmiş hatta Zeus Ammon olduğuna inanılmıştır...” (Öztürk, 2009: 228); Gökcan, M. (2017). “Gılgamış Destanı ve İskendernâme’den Hareketle Ölümsüzlük Ekseninde İnsanın Anlam Arayışı”. *Asos Journal*, 63; Ahmet Yaşar Ocak, Büyük İskender’in adı etrafında oluşan İskender efsanesinin mahalli unsurlar içerdiğini kaydeder; Grekçe efsanenin Süryaniceye aktarılacak “iki boynuzlu” lakabının sonradan ilave edildiğini ifade etmiştir. (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1988: c. I, 1-3; Çelebioğlu, A. (1988). “Âb-ı Hayât.” İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. c. I. 3-4.

³ Zülkarneyn: 1. “(İslam) Gerçek adı İskender olan peygamberin adı; 2. (Arap Mitolojisi). *Büyük İskender’e verilen isim olup kuzeye Yecüc ve Mecüclerin istilasını engellemek için demirden bir duvar örüldüğüne inanılmaktaydı*” (Öztürk, 2009: 1025-1026).

⁴ Bu konu hakkında bakınız: Gezgin, D. (2010). *Bitki Mitosları*. (İkinci Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık, 87; Roux, P. R. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eserin orijinali 2000 yılında basılmıştır), 342-364; Eliade, M. (2012). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eser, 2000 yılında orijinalinden çevrilmiştir), 207; Eliade, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eser, 1949 yılında *Traité d’histoire des religions* şeklinde basılmıştır), 198; Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: Bilgesu Yayıncılık. (Eserin orijinali *Die alttürkische Mythologie* şeklindedir), 25-26; Korkmaz, E. (2003). *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 163; Çoruhlu, Y. (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 125-134-98-100

⁵ Anâsır-ı erba'a (‘anâsır-ı erba’a): “*a.s.t. Dört unsur, ‘çar unsur’ da denilen ‘toprak-hava-su-ateş’ öğeleridir. Varlık âlemi bu dört anadan ibarettir. Bu dört öğe, insanların karakter ve mizaçlarına hâkim olarak kabul edilirdi...*” (Pala, 1995: 37).

⁶ Bu konu hakkında bakınız: Kâmûsu’l A’lam, c. I, 4.

⁷ “*Kayın Ana: Altay yer/su tapımında dişil olarak algılanan, Gök Tanrı’nın sperması olduğuna inanılan ışık tarafından döllen ve kendisinden türenildiği kabul edilen bitki-ana*” (Korkmaz, 2003: 97); Eliade, 2013: 17-25.

Kaynakça

Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Çev. Eren Ercan). Ankara: Yurt Kitap Yayın, 503.

Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayıncılık, 81, 209-210.

Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Kabalcı Yayınevi (Eser, 1949 yılında, *The Hero With A Thousand Faces* orijinal adıyla basılmıştır), 113-221.

Çelebioğlu, A. (1988). “Âb-ı Hayât.” İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. c. I. 3-4.

Çoruhlu, Y. (2010). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 125-134-98-100.

Develioğlu, F. (1993). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. (Haz. Aydın Sami Güneçal). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Eliade, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. (Eser, 1949 yılında *Traité d'histoire des religions* şeklinde basılmıştır), 196-221.

Eliade, M. (2012). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. (Eser, 2000 yılında orijinalinden çevrilmiştir), 205.

Eliade, M. (2013). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi III*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. (Eser, 2000 yılında orijinalinden çevrilmiştir), 17-19.

Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (1976). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Gezgin, D. (2010). Bitki Mitosları. (İkinci Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık, 87.

Gökcan, M. (2017). “Gılgamış Destanı ve İskendername’den Hareketle Ölümsüzlük Ekseninde İnsanın Anlam Arayışı”. *Asos Journal*, 63, 1-14.

Gökhan, A.- Ercavuş, D. (2018). “Hâfız-ı Şîrâzî ve Âb-ı Hayât”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, I, 1-9.

Gökyay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 34.

İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 350.

Kâmûsu'l-A'lâm, I (1996). Ankara: Kaşgar Neşriyat.

Kılıç, Y. - Eser, E. (2017). “Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, V/XIII, 124-156.

Korkmaz, E. (2003). *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 163-164.

Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*. (Çev. Hamide Korukan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eser, 1961 ve 1982 yıllarında Sumerian Mythology şeklinde basılmıştır), 7-211.

Kramer, S. N. (2000). *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. (Çev. Hamide Korukan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eser, 1989 yılında Myths of Enki, The Craft God şeklinde basılmıştır), 1-441.

Ocak, A. Y. (1988). “Âb-ı Hayât”. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. I. 1-4

Onay, A. T. (1996). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 65-66.

Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 97-107.

Özkan, İ. (1989). *Abdurrahman Han Destanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 138.

Öztürk, A. (2006). *Satır Arası Kur'an-ı Kerim Meali II*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 79, 196-221.

Öztürk, O. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Phoenix, 407-408.

Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ, 15-16.

Roux, P. R. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eserin orijinali 2000 yılında basılmıştır), 342-364.

Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: Bilgesu Yayıncılık. (Eserin orijinali Die alttürkische Mythologie şeklindedir), 25-26.

Sakaoğlu, S. (1989). *101 Anadolu Efsanesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 78, 110.

Şahin, H. İ. (2010). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen, 362-363.

Türkçe Sözlük. I (1988), Ankara: TDK Yayınları.

Uludağ, S. (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergah, 15-16.